

Ружица Бајић (Београд)

Емоција покајања у литургијско-молитвеном дискурсу

✦ Кључне речи:
покајање, невербално
изражавање, вербално
изражавање, емоционално
стање, емоционални однос
према стварности.

1. У досадашњим лингвистичким истраживањима није било речи о начинима изражавања емоције покајања. У психологији, пак, постоје различити називи за сличну емоцију, али се нигде не среће реч *покајање*. У постојећим психолошким речницима и енциклопедијама на српском језику који су нам били доступни (*Horace V. English* и *Ava Champney English* 1972; Крстић 1988; Поро 1990; Требјешанин 2002) не помиње се овај појам. Једино у *Речнику психологије* наилазимо на сличан појам – *кајање*, али он није обрађен као посебна

У раду се на материјалу литургијско-молитвеног дискурса разматрају начини изражавања емоције покајања. Као својеврсна непознаница у лингвистици и психологији, покајање се најпре дефинише, а затим описује уз помоћ модела А. Вјежбице и смешта у систем емоција које су до сада биле предмет лингвистичких истраживања, при чему се износе вербални и невербални начини исказивања хришћанског покајања.

одредница, већ у оквиру *емоција везаних за самооцену* које се дефинишу овако:

Класа стечених емоција у којима важну улогу има опажање, тачније вредновање властитог понашања у односу на неки унутрашњи, интернализовани друштвени стандард или идеал

(Требјешанин 2002: 113).

У тренутно најкомпетентнијем уџбенику из области психологије¹⁾ такође не наилазимо на *покајање*. Најближи нашем поимању емоције покајања јесу значења

1) Зоран Миливојевић: *Психотерапија и разумевање емоција*. Нови Сад 2004.

термина *кривица* и *самољубиња*. Први од ових термина се одређује као *нейријатно осећање* које субјект осећа када процени да је урадио нешто што одстоји од његових личних моралних норми и тиме узроковао неку штету (Миливојевић 2004: 636), док је *самољубиња* дефинисана као *самоемоција* код које се субјект љути на самој себе јер је неко своје понашање оценио као штетно. Циљ *самољубиње* је промена понашања у садашњости или понашања у будућности (Миливојевић 2004: 643).

Непостојање овог појма у наведеној литератури објашњава се његовом специфичношћу. Наиме, овај термин је искључиво везан за религиозну сферу и управо у том смислу ћемо га и у овом раду посматрати. У Речнику Матице српске код овог термина оправдано постоји квалификатор *цркв.* и непотпуна дефиниција: *Признање својих грехова које чине верници пред свештеником изражећи ошрошћај*. Не постоји ниједан пример.

Најпре ћемо покушати да покажемо на основу православног предања и литературе колико је значајна и комплексна ова емоција, оправдавајући потребу проучавања начина њеног исказивања, а затим ћемо је сместити у систем емоција према Апресјану и дефинисати према моделу сценарија Ане Вјежбицке.

На крају, видећемо у најкраћим цртама како се изражава тако дефинисана емоција на материјалу текста *Литургије св. Јована Златоустог*, као и молитава из *Молитвеника* (превод Светог архијерејског синода Српске православне цркве, 2004. године), у којем су садржане свакодневне и друге најчешће изговоране молитве.

2. Као што смо видели, постоје емоције сличне покајању, за које се може користити исти назив, премда су чешћи

неки други (*кајање*, *ирижа савести*, већ поменуте *кривица* и *самољубиња* и сл.). Разлика се, рекли смо, садржи управо у дубокој хришћанској утемељености појма покајање којим се овде бавимо. Тако, на пример, имамо покајање убитачно и смртоносно, безнадежно и самоубилачко. Такво је било покајање Јуде издајника. *Ја сагреших, рече, што издадох крв праву. И ошиде те се обеси* (Мат. 27, 5).

Овакво покајање, које води очајању и самоубиству, није хришћанско, благословено покајање, него сатанска раздраженост против себе, против света и живота; сатанско гађење од себе, од света и живота

(Велимировић 2000: 308).

У савременој психологији ово се назива *самомржњом*, која

означава да је субјект својим поступком себе доживео злим бићем, а крајња последица тог става је да он себи укида право на живот и почиње с неким обликом самоуништења.

Док се субјект који се *самомрзи*, потпуно поистоветио са својим поступком, да би, затим, решио да се уништи, субјект који осећа кривицу се дистанцира од свог поступка и потврђује да је он нешто друго, а не оно што би се могло закључити на основу поступка. У том смислу субјект који се каје управо потврђује да је добар, а не зао

(Миливојевић 2004, 547).

Само у овом другом случају ради се о хришћанском *покајању*, које води радости и одлучној промени живота и себе самог у позитивном смислу.

Такође, важна компонента хришћанског *покајања* јесте та да је оно управљено првенствено према Богу, тј. кајемо се пред Богом за све што смо сагрешили. Чак и оно што смо сагрешили у односу према

људима брине нас првенствено зато што је и то грех према Богу. Наша савест се управља не према људским, него према Божијим законима. Кривица и покајање које осећамо према људима, само су поддражавање истинског, хришћанског покајања. Ево како то објашњава св. Теофан Затворник:

И наше уобичајене „грижње“ душевне, што смо се обрुकали пред људима, опонашају деловање истинске савести, па се чак може рећи да су и оне такође дело савести, али савести изопачене и у своме достојанству сасвим унижене. Заједно са духом таква савест пала је са некада јој својствене висине, из области духовне, и, павши у руке и под власт голе душевно-биолошке стране човековог бића, почела да служи искључиво земаљским циљевима и постала, тако рећи, савест осветовљена (посветовњачена), која јаче осећа увреду нанесену човеку него ли увреду нанесену Богу

(Теофан Затворник 2001, 118).

Већ из свега до сада реченог видимо да је садржај појма *покајање* много шири од свих до сада поменутих одређења овог и њему блиских појмова. Ево како је он дефинисан у необјављеном *Српском православном лексикону* аутора свештеника Жарка Гавриловића:

Света тајна коју је установио Господ Исус Христос (Јн. 20, 20–23), којом се човек чисти од грехова учињених иза свете тајне крштења... За оне који греше после крштења, покајање је друго крштење, односно, покајање је, пре свега, обнова крштења, чиме се подвлачи његова, изузетна, сотиролошка вредност. Крштење је сакраментални акт који се не понавља: једном изведен, овај чин чисти

од свих грехова, прародитељског греха и личних грехова учињених до крштења. Али, оно што чини морално-психолошку суштину крштења, није свакако његова литургичка формула или материја, већ покајање које представља смисао симболике овог чина. Као и код осталих светих тајни, тако и код покајања треба разликовати: исповедање ... грехова (који се сматрају као материја покајања), речи које се изговарају при вршењу ове тајне и саму радњу (радња која се врши при изговарању речи разрешне формуле јесте полагање руку на главу покајника и благослов у знаку крста). Покајник се, у светој тајни покајања, бави својом, моралном личношћу, пред судом је своје савести, па се ова тајна дефинише и као „самосудна мисао“ и брига о себи, без брига о спољним стварима. Зато се од покајника, за приступање овој светој тајни тражи способност (постизање духовне зрелости да може да разликује добро од зла) и достојност (која подразумева осећање кајања за учињене грехе). Јер, покајање је и завет са Богом да ће се водити један нови живот, што говори да покајање има обележје обнављања, преображаја

(Гавриловић, 556–557).

Осим тога што је покајање чин, који се најпотпуније испољава приликом истоимене Свете Тајне, на којој човек исповеда своје грехе Богу, пред свештеником, то је и једно стално *сћање* душе:

Покајање није само један јединити чин, него непрестано стање, настројење срца и воље које непрекидно треба да бива обнављано – све до краја живота (Вер 1997, 125).

Имајући у виду ову дуготрајност покајања, могли бисмо да га назовемо не емоцијом, већ *расположењем*, будући да се овако дефинише осећање које дуго траје (в. Миливојевић 2004: 32). Иако овом стању, тј. расположењу теже сви чланови Цркве, њега су истински постизали, можемо слободно рећи, једино Светитељи. *Сав мој дући животи није дио нишџа друго до нейрекидно љокајање збој мојих грехова* – говорио је св. Антоније Велики, зачетник монаштва (в. Карелин 2001: 37), који свакако у свом монашком веку реално није могао учинити много грехова, бар не онаких какве просечан данашњи човек чини и због којих има потребу да се каје. А св. Јован Кронштатски, чувени руски Светитељ друге половине деветнаестог и почетка двадесетог века, казао је:

О, како сам ја грешан и одвратан, због грехова мојих, у очима Божијим, код људи, па и себи самоме! Ко ми може бити одвратнији од мене самога? Заиста нико. У сравњењу са мном, сви су праведници

(Јован Кронштатски 2001, 192–193).

У чему се крије објашњење овог парадокса, да људи готово савршеног живота у моралном смислу сматрају себе грешнијим од свих? У чињеници да *шџо је чистџија човекова душа он џим јасније види своје грехове* (Карелин 2001: 37).

Постоји још један парадокс када је у питању осећање покајања. Наиме, иако оно подразумева жаљење и тугу због својих грехова, оно није ни најмање непријатно осећање. Напротив, оно је пријатно, па чак и радосно.

Свестџ о својој грешности, осећање кајања јесте предуслов да се осети покајање, али се оно може осетити и као покајање за *другој и уместио другој*, као и за цео свет уопште.

Са својим ближњим треба да сапати-мо у свему, ридајући са њим, и да се понашамо као да смо у његовом телу (Вер 1997, 60). Ниједан човек није острво... Стога, било који чин, извршен од стране било којег уда човечанства, неминовно погађа све остале удове. Премда и нисмо, у строгом смислу криви за грехове других, ми смо, ипак, некако увек укључени (Вер 1997, 70).

Кроз уста брата старца Зосиме, Маркела, у делу *Браћа Карамазови*, Достојевски то каже на следећи начин: *Сваки (је) од нас свима крив ... доистџа (је) сваки човек свима и за све крив* (Достојевски 2004: 299).

Постоје говорни чинови који се односе и на покајање у име свих и за све, мада је, свакако, у нашем материјалу много више оних који се односе на сопствено, субјективно покајање, нарочито у материјалу из *Молићвеника*.

Покајање, осим што је увиђање сопственог греха и кајање због њега, истовремено је и вапај, тражење од Бога лека и лекара, као и спремност, одлучност и решеност да се више не чини оно што се чинило и због чега се човек каје. Овде се крије обележје *обнављања и љреобрајаја* (в. наведену дефиницију из *Срџској љравославној лексикона*) које покајање такође садржи. Сличну компоненту садржи и већ поменута емоција *кривице*, о којој Миливојевић, упоређујући је са емоцијом стида, каже да је

стид повезан с повлачењем, бежањем и будућим избегавањем ситуације, док је кривица повезана с учењем, променом понашања у садашњости и будућности, односно с извињењем и поправљањем штете (Миливојевић 2004: 523).

Осећање кривице код неке особе, дакле, подразумева у тој особи решеност и захтев да се у будућности не понаша на исти начин (в. Миливојевић 2004: 540).

На основу свега реченог, лако је закључити да је покајање, у ствари, комплекс више различитих емоција. Према речима св. Теофана Затворника:

У покајнику се тако смењују час страх, час тиха нада, час бол, час тиха утеха, час страхоте готово правог очајања, час вејање радости милосрђа Божијег
(Теофан Затворник 2001: 68).

Такође, покајање подразумева више радњи и стања:

- сагледати грех,
 - оплакати га,
 - жалити због учињеног,
 - молити: опрости, не помени!
 - омрзнути, презрети грех
 - обећати да то нећеш више чинити,
 - молитва: помози.
- (Старац Сампсон 1998: 140).

3. Имајући у виду поделу Апресјана на *примарне* емоције (нпр. страх, злоба, задовољство, радост), које су биолошки условљене и *секундарне* или *психичке* (нпр. нада, гнев, очајање) које се приписују само човеку, јер су мотивисане интелектуалном оценом ситуације као жељене или нежељене (в. Апресјан 1995: 370), покајање свакако можемо сврстати у ове друге.

Такође, ова емоција спада у мање спонтане, јер у њој преовладава интелектуална оцена, за разлику од спонтанијих емоција (страх, паника, неспокојство...), у којима преовладава осећање (в. Апресјан 1995: 370).

4. На основу свега што смо рекли о покајању као емоцији, раздвајајући је од покајања као чина Свете Тајне, покушаћемо да дамо сценарио хришћанског концепта емоције покајања, примењујући модел сценарија Ане Вјежбицке (в. Вјежбицкая 1999: 503–525)²⁾. У сценарио укључујемо следеће компоненте:

- покајање, будући Света Тајна, рађа се на терену натприродног Божијег откровења и представља дар Светог Духа,
- свој ослонац има у вери,
- подразумева човеково осећање кривице у односу према Богу,
- подразумева способност разликовања добра од зла према хришћанском закону и учењу,
- осећање кривице у човеку рађа тугу због учињеног греха и преступања Божијег закона, као и страх од казне Божије,
- човек тражи и верује да ће добити опроштај од Бога,
- човек је спреман и обећава да у будуће неће чинити исто, већ да ће се поправити, преобразити и изменити свој живот,
- да би успео да се промени, он тражи помоћ од Бога,
- спремност и одлучност да се промени, као и вера и нада у опроштај од Бога, у човеку рађају радост,
- постоји тежња да покајање постане трајно, стално осећање, тј. расположење,
- покајање је осећање кривице не само због свог греха, него и због греха других,
- противно хришћанском покајању је неверје у милост Божију, тј. очајање, које доводи до самомржње.

2) В. и Трнавац 2001, 74–75.

На основу ових компоненти, предлажемо следећи сценарио:

Хришћанско њокајање

(а) Х је схватио да је нешто погрешно,

(б) јер је почео да разликује добро од зла на хришћански начин, па мисли:

(в) „Крив сам пред Богом

(г) страх ме је казне Божије

(д) и тугујем због учињеног

(ђ) али желим да више то не чиним,

(е) желим да будем другачији, бољи“.

(ж) Х одлучује да више то не чини,

(з) као ни друге лоше ствари,

(и) Х мрзи грех

(ј) и искрено жели да промени себе и свој живот.

(к) Х не може да се промени без Божије помоћи,

(л) Зато се моли Богу да му помогне да више не чини грех и да се промени.

(љ) Х верује да ће му Бог помоћи

(м) и опростити му оно што је погрешно,

(н) па је због тога радостан.

(њ) Х жели да стално пребива у овој радости,

(о) и Бог му у томе помаже,

(п) Када Х није крив због свог учињеног греха,

(р) он се каје због туђих грехова,

(с) који су и његови,

(т) јер су у Цркви сви једно.

(ћ) Што Х постаје бољи,

(у) то више види својих грехова

(ф) и стално је у покајничком расположењу.

Имајући у виду овакво одређење емоције хришћанског покајања, видећемо којим средствима се оно изражава на

нашем материјалу. Почећемо од невербалних елемената изражавања ове емоције, а затим ћемо показати и неке од вербалних, задржавајући се највише на лексичко-семантичком и синтаксичком пољу дескрипције.

5. Невербални елементи изражавања емоције њокајања

Поред основног молитвеног положаја – стајања, као и седења за време проповеди и читања делова из апостолских Посланица, човек док се моли, било код куће, било на заједничком богослужењу – литургији, употребљава и неке гестове и покрете главе и тела, којима се изражава и емоција покајања. Међу њима, наизразитије се ова емоција изражава *њоклањањем* и *кљечањем*. Постоје земни поклони (велике метаније), при којима човек сагиба цело тело и челом додирује земљу, као и мали поклони (мале метаније), тј. превијање тела у струку и савијање главе до појаса, евентуално уз додиривање земље десном руком. На Литургији св. Јована Златоустог врше се само мале метаније, док је кућна молитва отворена и за вршење великих метанија. У комуникацији у олтару у току литургије, приликом обраћања ђакон/свештеника Богу, мали поклони су често пропраћени исказом *Боже, милосјив буди мени њрешноме* и тада су то увек три узастопна мала поклона која врше ђакон (и)ли свештеник. Верници, пак, у одређеним моментима на литургији могу да чине и само по један поклон или више њих. Управо у зависности од покајничких емоција, човек ће имати потребу за више или мање поклона. Док на литургији постоје правила када се праве поклони (од којих је могуће и одступити), у кућној молитви није одређено кад ће се, да ли ће се

и у којој мери поклони чинити. Често су речи *клањам се, њоклањам се* или искази попут: *ѡадајући ѡред Тобом, ваиѡјем ѡи* и сл. – пропраћени поклоном, мада у овом случају обично осећање покајања у човеку није првенствено, него осећање поштовања онога коме се клањамо (Богу, Богородици, Светитељима, крсту – у зависности од контекста).

Будући да је покајање трајно осећање (прецизније: код верника постоји труд и тежња да постане трајно), тј. расположење, његово изражавање је присутно и у другим гестовима и покретима, код којих је првенствено значење нешто друго. То је случај са *осењивањем крсним знаком* које *ѡредсѡавља изражавање вере Цркве у сѡасиѡељну силу Крсѡа Хрисѡвоѡа* (Шмеман, 1992: 119), али представља и позивање Бога на опроштај грехова, као и призивање Божије помоћи да се ти греси више не чине. Такође, свештеникове радње су пропраћене исказима покајања. Тако, на литургији, док хор/народ пева Херувимску песму, свештеник/ђакон *кади* Часне дарове (који се касније претварају у Тело и Крв Христову), и док то чини, изговара у себи: *Боже, милосѡив буди мени ѡрешноме*. Иако је *кађење* израз поштовања онога што се кади (или онога ко се кади), за самог свештеника/ђакона оно може бити и израз покајања.

Нарочито се покајање изражава *ѡриклањањем ѡаве*. Оно се врши неколико пута за време литургије: након возгласа свештеника/ђакона у којем он на ову радњу *ѡозива* (*Главе своје Госѡоду ѡриклониѡе*), затим када свештеник/ђакон кади човека, као и за време посебно узвишених тренутака на литургији, као што су читање Јеванђеља, Велики вход итд. Осим покајничког, има и значење побожног и скрушеног предавања Богу и свему што од Бога долази, као и спремности да се

целим бићем учествује у ономе што се, у том тренутку приклањања главе, догађа или говори на Литургији. Карактеристична покајничка *ѡоза* је приклоњена глава и прекрштене руке на грудима.

Један од најизразитијих облика изражавања емоције покајања је *ѡлач*. Наводимо део дефиниције плача из помезног необјављеног *Срѡскоѡ ѡравославноѡ лексикона*:

Емоција покајничке туге толико је снажна да се неодрљиво мора изразити плачањем. У религиозно-моралном погледу, за разлику од обичног људског плача, „плач по Богу“... јесте туговање душе и такво расположење болног срца, у коме срце тражи оно за чиме жуди, па не налазећи то што тражи, горко плаче. Као израз покајничког доживљаја и видљива потврда кајања, плач добија сотирилошки... и сакраментални значај. Другим речима, у медитирању смрти, човека може обузети осећање неумитности суда над својим грехом и он започиње плач од страха и туге. Међутим, сада настаје један сложен мистичко-психолошки процес, којим се плач замењује поуздањем у Бога, а онда и радошћу од љубави, да би, на крају, плач био од чисте љубави и радости. О томе св. Јован Лествичник (6. век) каже: „Сузе настале при помисли на смрт рађају страх. Када тај страх роди поуздање, заблиста радост. А када радост, која не престаје дође до врхунца, тада изникне цвет свете љубави“

(Гавриловић, 549).

Треба знати да се у православном предању прави разлика између врста суза. Нису све сузе сузе покајања, оне које од суза туге прелазе у сузе радости, као што је описано у наведеној дефиницији. За

разлику од оваквог „плача по Богу“, тј. „духовних суза“, које су дар Духа Светога, постоје и сузе љуџиње и фрустрирације, сузе које се лију у самосажаљењу, емотивне и сензибилне сузе (Вер 1997, 112). У светоотачкој литератури посвећено је доста простора покајном плачу за време молитве. Препоручује се, када се он појави код човека који се моли, да овај престане са даљим читањем молитава и да се задржи на речима које су у њему изазвале сузе, како би плакао, тј. кајао се што дуже. Такође, уколико се појави плач који није покајни, и такав плач може се „искористити“, тако што ће се молитвеним размишљањем „претворити“ из плача самосажаљења или неког другог – у „плач по Богу“, тј. покајни плач.

Понекад се плач сматра условом усељавања Духа Светога у човека, условом приближавања Богу:

Омочи своје образе плачем својих очију да би на теби починуо Свети Дух, омивши те од скверни твоје злобе. Умилостиви Господа свога сузама, да би ти пришао

(св. Исак Сирин; цит. према: Левитски 1995: 411).

Овакве сузе имају улогу очишћења душе и сматрају се толико важним да је честа и молитва Богу да човеку подари сузе, тражење суза од Бога. У нашем материјалу имамо, на пример, овакве исказе:

Христџе, дај ми сузе које чистџе љрљавишћину срца моџа.

Пречистџа, дај ми честџо дујџицу суза која очишћава љрљавишћину душе моје.

Исусе, даваоче молишћелџима, дај ми љлач за љрехе моје.

Госџоде, дај ми сузе и сећање на смрћ и умилење.

Дојустџи (ми Сџасишћелџу) да Твоје ноџе и држим, и целивам, и да их дујџицама суза, као скуџоценим миром, смело љомажем.

Умиј ме сузама мојим, очистџи ме њџима, Христџе.

Дај ми сузе љокајања и исџовестџи, да дџх Те љевао и славио у све дане живоџа своџа.

Очистџи је (моју душу) дујџицом суза мојих чинећи да их изобилно љроливам.

Међутим, емоцију покајања никако не смемо неодвојиво везати за плач. Суза може и да буде и да не буде: најважније је љуџоватишћ љред Боџом збоџ своје нечистџошће (Теофан Затворник 2001: 261).

Невербални елементи изражавања емоције покајања у доброј мери су недоступни истраживању, нарочито код молитава које се обављају у самоћи. Могу свакако бити веома разноврсни, јер на њих утичу и карактерне особине онога ко се моли, тренутна дешавања у његовом животу, „тежина“ греха за који се каје, мања или већа „способност“ увиђања греха, слобода у молитви Богу и сл. Стога се они не исцрпљују овим које смо навели.

6. Вербални елементи изражавања емоције љокајања

Вербалне елементе којима се изражава емоција покајања поделићемо на оне којима се констџаџује љрешностџи (изражавање емоционалног стања, тј. исповедање) и оне којима се љтражи оџрошћџај (емоционални однос говорника према стварности, тј. своје греху и Богу)³⁾. И једни и други

3) Подела је направљена на основу констатације да у научној дискусији постоји проблем поделе посебног комуникативног типа исказа, предначинених за изражавање

подразумевају постојање покајања у оном виду како смо га описали према моделу сценарија Ане Вјежбицке. При томе молитву посматрамо као комуникацију између појединца и Бога (Богородице, некога од Светих). У литургији, као специфичном говорном догађају, поред овакве комуникације (свештеник – Бог, свако од присутних верника – Бог), остварује се и комуникација између свештеника и ђакона и између свештеника/ђакона и народа.

7. Изражавање емоционалног сјања

Свакако да се емоција покајања највише одражава у употребљеној лексици.

У материјалу налазимо 79 именица којима адресант констатује неки грех или слабост због које има потребу за покајањем и због које осећа покајање.

Неким од њих се именује грех или слабост: *нечистијоша*, *немоћ*, *безакоње*, *грех*, *грешиности*, *сагрешење*, *погрешка*, *кривица*, *лењоси*, *ирљавишина*, *стираси*, *неуздржљивоси*, *мрзовоља*, *заборавности*, *неразумности*, *нерад*, *похоти*, *иреситуй*, *стирах*, *јад*, *иакао*, *иројаси*, *ирулеж*, *иорок*, *неиromишиљеноси*, *разврати*, *деситидности*, *блајо*, *ду*, *дуовање*, *незнање*.

Неким адресант именује сам себе као: *неверника*, *иришника*, *јадника*, *рода* (пониженог, роба житејских сласти), *слују* (грешног, недостојног), *иреситуйника*, као *нишишавило* и *стианишије* (греха). У литургијском дискурсу, уместо заменице *ја*, адресант (свештеник) именује себе синтагмом *недостојности моја* (у исказу:

Помени, Госйоде, и моју недостојности, и ойрости ми ...)

Такође, у молитвеном дискурсу, адресант уз помоћ следећих именица примећује код себе: *жалоси*; *зло*; *дол*; *ране*; *модрице*; *насиље* (смртног тела); (блудно) *дражење*; (сујетне, рђаве, хулне) *иомисли*; *немир* (страсти, искушења; душевни); *буру* (преступа, туге); *навалу* (страсти); (телесне) *ирохйе*; *ионор* (греховни); (ноћно) *сладоштираше*; *наспйаје* (страсти), *вештиасиво* (греха); *ириње* (страсти, сагрешења); *умовање* (вештаствено, земно); *илид* (сласти); *дреме* (грехова); *иерети* (сагрешења); *ройсиво* (помисли); (злу) *савеси*.

Констатује да његово тело пламти *ја-рошћу* и бесни *стирасиима* и да се налази у (греховном, мрачном) *сн*.

Упоређује себе са *скошом*, као и покајницима из Јеванђеља (*блудница*⁴), *цариник*⁵), *раздојник*⁶), *блудни син*⁷).

У функцији исказивања емоције покајања констатовањем греха у литургијско-молитвеном дискурсу бројни су и *иридеви*.

Онај који се моли је: *иришан*, *лењ*, *лењив*, *нечисти*, *јадан*, *иошишиен*, *свејадан*, *непоириребан*, *бедан*, *на* (без икаквог добротинства), *недостојан*, *ирулежан*, *удо*, *блудни*, *осйарео* (кроз ... сагрешења), *кукаван*, *неваљао*, *шаман*, *очајан*, *развратишан*.

Његова уста (усне) које изговарају (или, на литургији, узимају св. Причешће) су такође *недостојна*, *нечистија*, *ирљава*, *земна*, *одвратиша*.

Помисли су *нечистије*, *сујетне*, *рђаве*, *стирашне*, *хулне*, *стирасне*.

Јадно му је тело, душа и срце, *стирасан* живот и сласти, а *рђаве* жеље, навике и

емоционалног сјања или емоционалног односа говорника према стварности (в. Маслова 2004: 102).

4) Лука 7, 37–50.

5) Лука 18, 10–15.

6) Лука 23, 40–44.

7) Лука 15, 11–32.

дела. Навике и дела су и зла, као што је зла савест, мрзовоља и делање. Дела су му и *нейрисивојна* и *душејубна*, рука му је *бедна* и *слаба*.

Телесне су му страсти, жеље и прохтеви, болује од *телесне* нечистоте, патњи и *разноврсних* слабости; изговара *ружне* речи и *свесном* лењошћу постао је роб *житејских* сласти. Напади *давнашњих* страсти пуне *многим* страхом душу његову.

254

Његова сагрешења (греси) су (*многобројна*, *безбројна* и *многа* и *тешко*) му је то бремене грехова. *Достојан* је сваке осуде и муке и није *заслужан* да „Господ уђе под кров дома душе“ његове (тј. да се причести Св. Тајнама).

Душа му је *средрољубива*, *кукавна*, *многострашна*, *неразумна*, *јубава*, *свирасна* и *нишавна*, док је дом душе *јуси* и *разваљен*, зенице душе *тамне* и он често осећа *душевни* немир и патње, пребивајући у *тешком* сну лењости.

Укупно смо у нашем корпусу пронашли бо оваквих придева.

Од *илаолских* облика, за констатацију греха карактеристични су:

- *ширини* *илаолски* *придев*: лишен (сваког доброг дела), свезан (оковима греха), умртвљен (страстима, гресима), умртвљена (гресима душа), ослепљена (душа), изранављено (тело гресима), помрачени (ја; ум; разум; чувства страстима), распаљени (прохтеви телесни), оскрнављена (душа, тело), распаљене (стреле лукавога), понижен (роб), заглибљен (у глибу сласти), разлењен, рањен, скрушен;
- *аорист*:
У безакоњима *се* *зачех* и у гресима *роди* *ме* *мати* *моја* ...
Никакво добро *не* *учиних* пред Тобом ...

Опрости ми грехе које *учиних* ...
Што *сајреших* овог дана ... опрости ми ...

Опрости нам сагрешења наша која *учинисмо* ...

Опрости моја сагрешења којима Ти *зјреших* ...

Удостој ме да Те сада заволим као што некада *заволах* сами грех, и да ... *служим* Теби ... као што раније *служих* ... сатани ...

Опрости ми све чиме Те *увредих*... и ако што *сајреших* ... заштити ме ... и сачувај...

Душа (се) моја *исјуни* муке, и живот ми се паклу *јриближи*...

Моје срце ... *јомрачи* рђава жеља ...

Ништа добро *не* *учиних* пред Тобом ...

Свега себе *учиних* непотребним и свесном леношћу *јосјадох* роб житејских сласти ...

Разињевих Твоју доброту преступивши Твоје заповести ...

Сва (се душа моја) *ојуда* и цело тело *јокри* рана ...

Сајреших већма од блуднице ...

Опет се ... *сјошакох* умом, и ... опет ме *зароди* кнез таме ...

Ако се именом Твојим *клех*, или га *јохулих* у мисли својој, или кога *укорих*, или кога *оклеветаш* гневом својим, или *ожалосиших*, или се ради чега *разљуиших*, или *слаш*, или незгодно *сјаш*, или сиромаш дође к мени и ја га *не јојледах*, или брата свога *ожалосиших*, или се *свадих*, или кога *осудих*, или се *надух*, или се *јојордих*, или се *разињевих*, или док *сјашах* на молитви ум се мој *косну* зла овога света, или на разврат *јомислих*, или се *јреједох*, или се *ојих*, или се *лудо смејаш*, или

зло *ѿомислих*, или видевши туђу лепоту бих њом рањен у срцу, или *ѿоворих* што не треба, или се *насмејох* греху брата свога, – моји су греси безбројни, или бејох лењ за молитву, или што друго рђаво *учиних*, не сећам се; но све то и више од тога *учиних*.

У овом последњем примеру, видимо мноштво *функционално ѿаралелних синѿаксичких јединица* (глаголских синтагми и целих исказа) у једној дугачкој сложеној реченици. Ово је такође погодна синтаксичка средство за исповедање грехова. На пример, у следећој реченици имамо коришћење именица и именичких синтагми у набрајању:

Одагнај од мене ... *мрзовољу, забравностѿ, неразумностѿ, нерад и све нечистѿе, рђаве и хулне ѿомисли из јадног срца мог и из помраченог ума мог, и угаси пламен страсти мојих, јер сам убог и јадан ...*

Услед присуства мноштва сложених реченица, често је и коришћење *ѿаѿолских ѿрилоѿа, садашњѿи и ѿрошлоѿи*:

Ваљајући се у греховном понору, призивам неиспитљиви понор милосрђа Твога ...

Узнемирују ме напади страсти, *ѿунећи* многим страхом душу моју ...

Разгневих Твоју доброту *ѿресѿуѿивши* Твоје заповести и *не ѿслушавши* Твоје наредбе.

Ми грешници, *немајући* никаквог оправдања, Теби као Владару приносимо ... молитву ...

Ја (сам) недостојан неба и земље, па и овог привременог живота, целог себе *ѿѿѿчинивши* греху и сластима *зародивши*, и Твој *оскврнивши* лик ...

Теби прилазим *ѿрикловивши* главу своју, и молим Ти се ...

Крив сам, и суд себи једем и пијем, *не разликујући* Тела и Крви Тебе Христа и Бога мога.

Видевши туђу лепоту бих њом рањен у срцу ...

Присѿѿуѿајући Ти сада душом скрушеном, знам, Спаситељу, да Ти нико не сагреси као ја.

Опет се јадник спотакох умом, и по рђавој навици *служећи* греху опет ме зароби кнез таме.

Бојим се и дрхћем, да не бих некако, свагда се *исѿоведајући* и *одећавајући* да одступим од зала, сваки час грешо, и *не уѿѿѿивши* молитву своју Теби Богу моме, подстакао и дуготрпељивост Твоју на негодовање.

Усѿавши од сна, поноћну песму приносим Ти, Спаситељу, и *ѿадајући* пред Тобом вапијем Ти ...

Ови последњи глаголски облици чести су у *ѿарафразирању* и *ѿреѿричавању* јеванђелских догађаја у којима су описани разни примери покајања, са којима се адресант *ѿореди*. Ово уједно наводимо и као последње, *дискурсно* средство исказивања, тј. исповедања (констатације) грехова. Најпознатији примери покајника из Јеванђеља су жена грешница (блудница), покајани разбојник, цариник и блудни син, али се адресант пореди и уопште са цариницима, грешницима и неверницима, који су били удостојени Христовог присуства, иако недостојни.

Тако, на пример, имамо овакво исповедање:

Саѿреших већма од блуднице, која сазнавши где се налазиш и купивши миро, дође да смело помаже Твоје ноге, Бога мог, Господара и Христа мог ...

Као разбојник исповедам Те ...

Ниси одгурнуо *сличну мени блудницу и њрешницу* која је дошла и дотакла се Тебе ...

Имајући богатство милосрђа, Исусе, призвао си царинике и грешнике и невернике. Не презри сада ни мене *који сам сличан њима* ...

8. Емоционални однос њворника ѡрема сѡварносѡи

256

Осим што констатује свој грех (постојање греха и уопште схватање своје грешне природе чак и кад не постоји видљиви грех – јесте чињеница, стварност) са жељом да га више не чини, адресант се обраћа Богу (ређе Богородици или некоме од Светих) за опроштај и помоћ. Занимљиво је да он тражи опроштај чак и кад није сигуран да је згрешио (*Са ѡреших ли умом или мишљу, речју или делом, опрости ми*), те да постоје, већ смо видели, како вољни, тако и *невољни* греси, како хотимични, тако и *нехотѡични*, како знани, тако и *незнани*. Природно је да у нашем материјалу, који је литургијско-молитвени, има много више исказа у којима се тражи опроштај него оних којима се грех констатује, нарочито и због тога што се грех, као што смо видели, у сваком случају подразумева.

Од *лексичких средсѡава* која се користе за тражење опроштаја издвајамо на првом месту *ѡаѡоле*, и то у *имѡератѡивном* облику, у *дирекѡивним* говорним чиновима. У материјалу смо пронашли 94 глагола у овом глаголском облику. Неки од њих се помињу више, а неки мање пута (у даљем тексту смо их поредали по фреквентности, наводећи у загради колико пута се понављају у испитиваном материјалу). Адресант се моли Богу да *ѡомилује* (44 пута), (*ѡо*)*да* (утеху, опроштај ...) (34), *очистѡи* (33), *оѡросѡи* (24), *удосѡѡји* (20), *сѡаси* (18), *ѡрими* (мољења, покајање...)

(18), *издави* (14), *ѡросветѡи* (13), (*са*)*чува* (8), *осветѡи* (тј. освешта) (6), *оѡвори* (недостојна уста; доброту; срце ... јадно) (6), *услиши* (6), *сачува* (6), *оѡѡустѡи* (6), *исцели* (5), *оѡнови* (5), *ѡодѡне* (палог, блудног...) (5), *ѡоѡледа* (5), *учини* (4), *уклони* (безакоња) (3 + уклонимо се од сујетног света), *ѡосеѡи* (немоћи; болну душу; нас благошћу) (3), *уѡуѡи* (на стазу покајања; на добра дела...) (3), *сазда* (срце чисто) (3), *сѡали* (3), *дарује* (3), *ослободи* (3), *ѡокаже* (чудо човекољубља; стаништем Духа; Богородици: вичним вршиоцем заповести Његових ...) (3), *усади* (3), *се смилује* (3), *заѡѡиѡи* (3), *уѡаси* (3), *уѡрави* (живот; управимо ум; да управи Господ кораке Твоје) (3), *оѡвратѡи* (лице од грехова) (2), *научи* (2), *удаљи* (од сваке муке; од страсти) (2), *озари* (2), *ѡринесе* (2), *оживи* (2), *умири* (тело наше; ју, пренепорочна Дјево) (2), *заклони* (2), *украци* (2), *умије* (сузама) (2), *исѡрави* (пут; расуђивања) (2), *оѡме* (из противничке руке; из чељустѡ пагубне змије) (2), *излије* (човекољубље; милост) (2), *ѡлаѡоволи* (ући у дом моје ... душе; да неосуђено примим) (2), *осѡосоди* (нас ... да ... са чистим сведочанством савести ... призивамо Тебе; нас ... да ти за грехе своје и незнања народна ... приносимо жртве) (2), *оѡѡера* (мрзовољу ...) (1 + учини да анђели отерају), *заѡлисѡа* (дан безгрешан) (1), *оѡере* (1), *оѡѡрѡне* (из сна лености) (1), *оѡлаѡодаѡи* (1), *оснажи* (1), *разрешѡи* (ме молбама Твојим, Богоневесто) (1), *ѡокройѡи* (ме исопом и очистићу се) (1), *излечи* (1), *начини* (новога човека) (1), *руководѡи* (духовну благодат) (1), *оѡача* (бедну руку ...) (1), *ѡохѡѡа* (1), *оѡаѡна* (1), *васкрсне* (душу умртвљену гресима) (1), *оѡуче* (у топлоту Св. Духа) (1), *оѡене* (ме трулежнога) (1), *ѡокрије* (недостојнога) (1) и *ѡокрѡва* (1), *ѡризове* (потѡштеног) (1), *умирише* (1), *заѡреје* (1), *оѡлисѡа* (1), *оѡасѡа* (1), *осветѡили* (1), *уѡѡиѡа* (Богородици) (1), *ѡуде милосѡив* (1), *ѡлаѡоизволи* (да

Исту функцију као императив (нарочито функцију тражења помоћи) имају жељне (*ойййивне*) реченице (*да/нека + йрезенй*). Ове реченице су присутне нарочито у молитвама пре или после Св. причешћа:

Твоје свето Тело ... нека ми буде ... на *оййушйење* грехова (на исцељење, очишћење, држање *зайовесйи*, *олакшавање йерейа* греха, сачување, *сийсење* ...)

258

Глајолски йрилој садашњи и йрошли су и у оваквом изражавању емоције покајања чести, што је, као што смо рекли, последица дужине реченица. Али, овде су они највише присутни у реченицама у којима је вршилац радње Бог. Наиме, вера побуђује човека да *йодразумева* да ће Бог учинити нешто, помоћи и сл., или да ће се нешто друго позитивно десити, у циљу промене живота од греха ка добру, као у примерима:

Оспособи нас, које си силом Духа твог Светог поставио на ову службу твоју, да ... призивамо Тебе у свако време и на сваком месту, да, *ушливши* нас, милостив нам будеш у обиљу благодати Твоје.

Опет и много пута Теби припадамо, и Теби се молимо ... да, *йојледавши* на молитву нашу, очистиш душе наше и тела од сваке нечистоте телесне и духовне.

Не допусти да заспим у греховној смрти, него ме обаспи милосрђем, Ти, који си се добровољно распео, и *йохийавши* подигни мене који у лености лежим.

Моли Твога Сина и нашега Владика и Господа, да и мени отвори доброту ... срца свог и, *йревидевши* безбројна сагрешења моја, обрати ме покајању.

Ти као милосрдни Бог, помилуј ме, *видећи* немоћ душе моје!

Подигни мене који сам се грехом оклизнуо, *йоказујући* ми примере покајања.

Просвети чула душе моје, *сийљујући* кривице греха мога.

Човекољупче, лекару душа и тела, и изворе милости, очисти је бујицом суза мојих *чинећи* да их изобилно проливам.

Чувај ме и ноћу и дању, *издављајући* ме од непријатеља који војују против мене.

Оснажи ме да молитвено бдим, сан мрзовоље *огјонећи*.

Нека ми буде као огањ и као светлост Тело Твоје и Крв Твоја пречасна, Спаситељу мој, *сийљујући* вештаство греха и *сажигући* трње страсти, и *йросвећујући* ме целог.

И даруј нам да бодрим срцем ... пређемо сву ноћ овога живота, *очекујући* долазак светлог и предсказаног дана јединородног Сина Твога.

Не очајавам кукаван за своје спасење, него *уздајући се* у Твоје безмерно милосрђе, приступам.

Од *дискурских* средстава изражавања покајничког односа према Богу, тј. молитве за опроштај и обновљење, користе се такође *йрейривавање* и *йарафразирање* догађаја из Светог Писма. Они могу бити *уводној* карактера. Најпре адресант описује неки догађај, а затим моли да са њим буде тако као што је било са личношћу у описаном догађају. На пример:

Господе, као што си се у оно време, видећи удовицу где силно плаче, смиловао, и васкрсао њеног сина кога су носили да сахране, тако се и на мене смилуј, Човекољупче, и васкрсни умртвљену гресима душу моју.

Имајући богатство милосрђа, Исусе, призвао си царинике и грешнике и невернике. Не презри сада ни мене који сам сличан њима.

Као што си блудног сина примио, и блудницу која Ти је пришла, тако прими мене блудног и развратног.

Редослед излагања може бити и обрнут: адресант се најпре моли, а затим наводи да је слично било са или са неким личностима из Светог Писма или наводи како је Христос поступао. Тако је у следећим примерима:

Прими дакле и мене, човекољубиви Господе, као блудницу, као разбојника, као цариника, и као блудног сина; и узми моје тешко бреме грехова, Ти који узимаш грех света и исцељујеш немоћи људске ... који ниси дошао да зовеш праведнике него грешнике на покајање.

Ући ћеш и просветићеш мој помрачени разум. Верујем да ћеш то учинити, јер ниси отерао блудницу која Ти је дошла са сузама, нити си одбацио цариника који се покајао, нити си одгурнуо разбојника који је

познао царство Твоје, нити оставио покајаног гонитеља као што је био, него си све који су Ти с покајањем пришли уврстио међу пријатеље своје.

Христe, очисти нас од сваке нечистоте као што си очистио десеторицу губаваца; и исцели нас као што си исцелио среброљубиву душу цариника Закхеја.

259

9. У нашем материјалу сама реч *покајање* веома се ретко појављује (свега десет пута). Међутим, видели смо кроз ову кратку дескрипцију да се емоција покајања изражава на многе друге начине, штавише, целокупан семантички садржај испитиваног материјала, као и пратеће невербалне елементе, у ширем смислу можемо назвати *покајничким*, имајући у виду сотириолошку вредност и смисао покајања у хришћанству уопште. У томе видимо и значај даљег проучавања начина изражавања ове емоције, а надамо се да ће овај рад пружити подстрек за даља истраживања ове проблематике.

summary

Σ Emotion of penitence in liturgical-praying discourse

In this paper we are considered and classified modes of expressing the feelings of penitence in the liturgical-praying discourse of contemporary Serbian language. At the beginning, we gave the definition of penitence. It is, in fact, complex of different emotions, including, for example, sorrow and joy at the same time. What was taken into account is both lexical items used in expressing these emotions and syntactic and discourse structure of the statements and paragraphs possessing the notion of penitence. What was also analysed is the function of the related non-verbal elements in liturgical-praying discourses that represent our corpus, i.e. liturgy, being the most important orthodox religious service and other every-day and frequently pronounced prayers, translated by St. Synod of the Serbian Orthodox Church.

Литература

260

- Апресян 1995: **Апресян Ю. Д.** *Лексическая семантика, синонимические средства языка*. Москва.
- Вер 1997: **К. Вер.** *Православни џуџи*. Манастир Хиландар 1997. – 158 с.
- Вежбицкая 1999: **Вежбицкая А.** «Груст» и «гнев» в русском языке: неуниверсальность так называемых «базовых человеческих эмоций». У: А. Вежбицкая: *Семантические универсалии и описание языков*. Москва, Языки русской культуры. – С. 503–525.
- Велимировић 2001: **Велимировић Н.** *Омилије*. Линц. – 423 с.
- Гавриловић Жарко: *Српски џравославни лексикон*. (необјављено)
- Достојевски 2004: **Достојевски Ф. М.** *Браћа Карамазови*. Подгорица: Daily press. – 797 с.
- Јован Кронштатски 2001: **Јован Кронштатски: Мој живои у Христју (1)**. Цетиње: Светигора. – 288 с.
- Карелин 2001: **Карелин.** *С Христјом ка висоиама обожења*. Цетиње: Светигора. – 340 с.
- Крстић 1988: **Крстић Д.** *Психолошки речник*. Београд: Вук Караџић. – С. 153–156.
- Левитски 1995: **Левитски Н.** *Свети саровски стјарац Серафим*. Манастир Хиландар. – 480 с.
- Маслова 2004: **Маслова А. Ю.** *Языковые способы выражения эмоций (на материале русского и сербского языков)*. У: *Зборник Маџице српске за славистику*. Нови Сад. – С. 101–121.
- Миливојевић 2004: **Миливојевић З.** *Психотерапија и разумевање емоција*. Нови Сад. – 672 с.
- Православни молиџвеник*. Београд 2004. – 178 с.
- Поповић 2000: **Поповић Љ.** *Еџистиоларни дискурс украјинској и српској језика*. Београд: Филолошки факултет. – 304 с.
- Поро 1990: **Поро А.** *Енциклопедија џсихијаџрије*. Београд: Нолит. – С. 132.
- Ристић 2004: **Ристић С.** *Ексџресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ. – 319 с.
- Савић 1993: **Савић С.** *Дискурс анализа*. Нови Сад: Филозофски факултет. – 187 с.
- Свети џисмо/Нови завјет*. Сарајево: Ослобођење 1988. – 506 с.
- Служебник*. Београд 1986.
- Старац Сампсон 1998: **Старац Сампсон.** *Поуке духовним чедима*. Манастир Тресије. – 182 с.
- Теофан Затворник 2001: **Затворник, Теофан.** *Пуџи ка сџасењу*. Цетиње. Светигора. – 288 с.
- Требјешанин 2002: **Требјешанин Ж.** *Речник џсихологије*. Београд. Стубови културе. – С. 112–113.
- Трнавац 2001: **Трнавац Р.** *Концеџи наде у руском и српском језику*. Београд. (магистарски рад).
- Норасе В. English i Ava Champney English 1972: *Обухвайни речник џсихолошких и џсихоаналиџичких џојмова*. Београд: Савремена администрација. – С. 113–114.
- Шмеман 1992: **А. Шмеман: Лиџурџија и живои**, Цетиње. Светигора. – 251 с.